

Іван ЗУЛЯК

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ “ПРОСВІТИ” У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939)

Досліджувана проблема має важливе наукове значення, оскільки дає можливість реконструювати міжнародну діяльність “Просвіти” у міжвоєнний період. Наукова новизна статті полягає у тому, що у ній уперше зроблено спробу дослідження міжнародної діяльності товариства у міжвоєнний період, зокрема проаналізовано функціонування його закордонного відділу в популяризації інституції серед українства закордону.

Об’єктом дослідження виступають культурно-просвітні процеси у Західній Україні як важливий суспільний чинник міжнародної діяльності товариства з метою консолідації українства, формування національної свідомості.

Предмет дослідження – міжнародна діяльність “Просвіти” у міжвоєнний період, скерована на реалізацію просвітньої ідеї товариства.

Мета дослідження ґрунтується на тому, щоб дослідити міжнародну діяльність “Просвіти” у міжвоєнний період, її вплив на функціонування товариства за кордоном й формування національної свідомості українства.

Завдання дослідження полягають у тому, щоб проаналізувати особливості міжнародної діяльності товариства, визначити чинники, що сприяли активізації його ролі у формуванні національної свідомості українців-емігрантів.

Науковий доробок вітчизняних істориків із даної проблематики обмежується загальними публікаціями С.Перського, Ж.Ковби, А.Середяк та інших науковців¹, які узагальнено подають міжнародну діяльність “Просвіти” у міжвоєнний період, повною мірою не розкриваючи досліджувану тематику. Більш ґрунтовно її розкрито автором цієї статті у монографії “Діяльність “Просвіти” у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939)”².

Міжнародна діяльність “Просвіти” у міжвоєнний період – важливий етап у поступі товариства. Саме завдяки цій складовій інституція мала змогу, з одного боку, об’єднувати українців закордону навколо української національної структури, сприяти збереженню їхньої національної ідентичності й самодостатності в іншомовному середовищі, з іншого – організаційно розширювати функціонування товариства й популяризувати його серед загалу українства за кордоном.

Початок функціонування закордонного відділу “Просвіти” припадає на 1927–1928 рр., його очолив М.Брилинський³. Однак у листі від 22 жовтня 1923 р. ч. 3783/23 Головний віділ повідомляв О.Назарука про його призначення представником “Просвіти” у Канаді, США, Бразилії з завданням організації філій, збору коштів для матеріальної підтримки товариства⁴. Окрім того, повноваження О.Назарука було підтверджено й у листі до І.Боберського⁵.

Призначення О.Назарука представником товариства у Канаді, США й Бразилії об’єктивно пов’язано з еміграційними процесами в західноукраїнському середовищі. Цьому явищу сприяли об’єктивні чинники, позаяк значна частина українців емігрувала до США й значних масштабів еміграція набула саме у 1919–1924 рр.⁶

“Просвіта” намагалася не лише нав’язати контакти з українцями-емігрантами, об’єднати їх навколо української національної структури, зберегти їхню національну ідентичність і самодостатність в іншомовному середовищі, а й заручитися їхньою матеріальною підтримкою товариства.

Дані щодо загального обігу коштів закордонного відділу на 1929 р. і кількості членів “Просвіти” у різних країнах світу подано в таблицях 1–2.

Таблиця 1⁷

№ п/п	Назва	Сума (дол.)
1.	Внески	1623,60
2.	Дар	1069,67
3.	Книжки	492,13 дол., 80 фр., 9,60 зл.
4.	Журнал	99,25
5.	Відзнаки	10,55
6.	Організація	200
7.	Інше	98,10 дол., 45,78 зл.
8.	Інших установ	202,70

Таблиця 2⁸

№ п/п	Країна	Кількість членів
1.	США	345
2.	Канада	192
3.	Південна Америка	40
4.	Австралія	1
Всього		578

Матеріальна допомога з-за кордону була важливим чинником фінансової підтримки “Просвіти”, яку їй надавали українські товариства, установи, приватні особи. Питання фінансової підтримки викликало багато суперечностей, оскільки українські журналісти відстоювали думку щодо адресної допомоги читальням,

гурткам, кооперативам й цільового призначення коштів. Наприклад, Микола Скринець з Нью-Йорка надсилав 50 доларів США “Просвіті” з тим, щоб вона придбала бібліотеку для його рідного села Стинава Вижна. Писав, що “...гроші зекономив, важко працюючи за 13 доларів на тиждень на залізниці”⁹.

Деякі українські журналісти також дотримувалися думки щодо надання адресної допомоги конкретним просвітнім осередкам для того, щоб кошти надходили на їхню адресу, а не Головного виділу. Через це М.Галушинський 10 березня 1926 р. звертався до журналіста Я.Чижа зі спростуванням низки положень у його полемічних статтях, зокрема “Під розвагу крайовій Просвіті”, опублікований у “Народній волі” від 11 лютого 1926 р., наголошуючи на тому, що дійсно закордонну допомогу варто надсилати безпосередньо місцевим читальням, гурткам, кооперативам¹⁰.

Однак багато закордонних інституцій, приватних осіб, не маючи адреси українських установ, товариств, надсилали допомогу “Просвіті”, яка передавала ці пожертвування на користь адресатів. Упродовж 1926 р. Головний виділ отримав суму в розмірі 206 доларів США (підрaxовано автором) на потреби товариства інвалідів, “Рідну школу”, “Чорноморську Січ”, політичних в’язнів тощо¹¹.

Розширення організаційної праці “Просвіті” усвідомлював керівник закордонного відділу М.Брилинський. Він уважав, що сфера функціонування товариства є територіально обмеженою, тому першочергове завдання інституції полягало у поширенні культурно-просвітньої праці серед емігрантів-українців¹². Прийняті неодноразово резолюції загальних зборів товариства закликали українців у всіх регіонах світу всебічно розбудовувати просвітню організацію¹³.

Одне з основних завдань “Просвіті” полягало у залученні емігрантів-українців у члени товариства. Згадана пропагандистська акція знайшла значну підтримку серед української еміграції Канади. Особливістю цього процесу було не лише залучення членів до товариства у Львові, а й утворення аналогічних структур на місцях.

Передусім це стосується канадського міста Вінніпега. Так, українські емігранти не лише були членами “Просвіті” у Львові, а й організовували аналогічні інституції на зразок товариства у Канаді, зокрема силами еміграції у Вінніпезі було збудовано Народний Дім, вартість майна якого складала 43 тис. доларів США, який утримував на свої кошти “Рідну школу”, де навчалися 250 учнів, при ньому діяв хор зі 124 осіб, працювала бібліотека з книжковим фондом 5000 україномовних книг і часописів. Уся праця народного дому об’єднувала драматично-співацьку, просвітньо-наукову, шкільну і спортивно-забавову діяльність¹⁴.

На загальних зборах товариства, що проходили березні – квітні 1929 р. у Вінніпезі, було зібрано 10 тис. дол. США на розбудову канадсько-українського інституту “Просвіті”. Ця інституція перетворилася на центр усіх читалень товариства у країні¹⁵, у Вінніпезі перебував Головний виділ¹⁶.

Метою цієї структури була просвіта і піднесення культури та добробуту канадських українців у всіх сферах і напрямках життя¹⁷. Свідченням активної праці товариства є думка місцевого українського єпископа: “гішу ся, що “Просвіта” стає до праці нашого народу в Канаді, що черпаючи в животности нашого дорібку в приноровлюючи ся до тутейших обставин понесе здорову народну просвіту і все, що з нею йде для добра загалу”¹⁸.

Аналізуючи архівні матеріали, знаходимо значну частину інформації про вступ до “Просвіти” представників студентської молоді, січових організацій, стрілецьких громад, осередків “Просвіти”, “Соколів”, УНО, окремих громадян. Так, наприклад, 30 березня 1926 р. П.Тарашук, голова гуртка української національної молоді “Січ” у Граці (Австрія), у листі до Головного відділу наголошував на тому, що члени гуртка прийняли ухвали про вступ у члени “Просвіти”¹⁹. Через складне фінансове становище вказане студентське товариство згодом просило Головний відділ прийняти їхнє товариство звичайним членом “Просвіти”²⁰.

5 березня 1929 р. вісім членів корпорації “Чорномор” із Кракова вступило до “Просвіти”²¹. 27 березня 1926 р. Головна управа союзу українських студентів-емігрантів у Польщі повідомляла “Просвіту” про утворення комісії з контролю за вступом у члени товариства²². Перелік заяв із зазначенням проханням вступу в члени товариства можна було б продовжувати.

Намагаючись залучити якомога більшу кількість членів товариства, Головний відділ проводив активну агітаційно-пропагандистську роботу. В основному вона зводилася до публікації оголошень, статей, друкованих у закордонних українських виданнях із закликом приєднання нових членів до “Просвіти”. Наприклад, головному редактору української газети “Праця” у Бразилії було надіслано статтю М.Галуциньського з текстом заклику вступу українців до лав товариства²³.

М.Брилинський зазначав, що у 1930 р. з американського континенту членами товариства стали 346 осіб із внеском 809,11 дол. Вартість внеску майже повністю поверталася до члена, який його заплатив, “...остає якийсь дріб в центах, що разом з даром (на 1930 р. становив 597,92 дол. – примітка автора) понад 700 доларів, як підмогу заокеанської еміграції, на ведення культурно-освітньої праці”²⁴. В архівних матеріалах подано списки 260 членів “Просвіти” зі США²⁵.

Незважаючи на значну й активну працю “Просвіти” у популяризації вступу до лав товариства, все ж таки певна частина закордонних українців була мало обізнана зі статутом інституції, умовами вступу у її члени. Про це свідчать листи “Української Матиці” з Баня-Луки²⁶, А.Лобая зі станції Яоминь Харбінського округу в Маньчжурії²⁷ та інших. Завдяки листуванню закордонний відділ “Просвіти” був поінформований про становище українців-емігрантів.

Про складне становище українців у Китаї знаходимо інформацію у листі голови філії товариства у Харбіні І.Паславського до М.Брилинського, у якому наголошувалося на тому, що таких “...обмежених, туполобих хахлів годі собі уявити. Здеморалізовані місцевим колоніальним життям, безграмотні, примітивні, але за те з величезними претензіями, кандидати в “міністри”, в політиків і в що хочете. І в практичному приміненню, їхня “праця” тільки компромітує нас на кожному кроці, а тому ми стоїмо найнище серед місцевих народів. На українців дивляться з презирством, інтелігентні китайці гадають, що ми не більше не менше, як “кабаретні цигани”, що звикли тільки гопакувати”²⁸.

Реагуючи на листа І.Паславського і намагаючись виправити ситуацію, Головний відділ звернувся до Д.Ткачука, керівника українського василіанського ордену у Римі з проханням відправити священників-українців на Далекий Схід, зокрема у Харбін з релігійно-просвітницькою місією²⁹. Головний відділ товариства усвідомлював складність ситуації й неможливість її кардинального розв’язання власними силами,

тому заручився підтримкою василіанського ордену. Звісно, релігійно-просвітницька місія василіан мала на меті поширення не ідей “Просвіти”, а розширення організаційної структури церкви, тому не змогла повною мірою вплинути на поліпшення культурно-просвітнього становища українців на Далекому Сході.

До речі, філія “Просвіти” у Харбіні виникла 14 липня 1926 р. Спочатку це була “Січ”, яку заснували колишні військові, перетворивши її 30 грудня 1928 р. у “Просвіту”. Перша рада товариства мала голову І.Паславського, журналістів І.Світа (секретар) і скарбника П.Яхна. Товариство складалося з трьох відділів: організаційного, культурно-освітнього і господарського. У 1923 р. китайська влада конфіскувала у товариства Народний дім, де між іншим, містилася й перша українська гімназія на Далекому Сході. Легально “Просвіта” розпочала діяльність під опікою американського посольства і з 14 липня 1930 р. її визнано філією Головного віділу у Львові³⁰. Вона функціонувала на підставі окремого статуту як секція УМСА (Української американської світової організації – примітка автора)³¹.

Однак за час свого існування вона організувала двісті п’ятдесят зібрань, провела тридцять одне національне свято, чотири курси українознавства, один курс бібліотекознавства тощо³². До речі, 20–21 вересня 1936 р. філія “Просвіти” у Харбіні святкувала 10-річний ювілей³³.

Складність ситуації, пов’язаної з перебуванням українців в еміграції, характеризувалася не лише негативним ставленням місцевої влади, але й протистоянням між греко-католицькою церквою, українськими націоналістами й місцевими осередками УТП (українського товариства “Просвіта” – примітка автора). На нашу думку, основною причиною протистояння була принципова просвітницька сфера діяльності товариства, що обмежувалася винятково культурницьким розвоєм серед емігрантів-українців.

Достатньо непростими були взаємини “Просвіти” у Боснії, Загребі між греко-католицьким духовенством й місцевими українськими націоналістами, тому питання вступу в члени товариства у Львові навіть і не ставилося. Аналіз листів свідчить, що емігранти-українці перебували у вкрай несприятливому матеріальному становищі, були розрізнені за політичною ознакою, навіть не мали змоги придбати україномовну літературу³⁴.

Про ворожу позицію греко-католицького духовенства, що орієнтувалося на націоналістичні ідеї, заперечувало інший шлях розвитку української нації, крім пропагованого ними, у взаєминах з місцевою “Просвітою”, свідчать публікації в “Рідному слові”, україномовному католицькому місячнику³⁵, нехтування духовенства відправляти заупокійні служби на могилах українських героїв в окремих населених пунктах³⁶.

Аналіз джерел дає підставу стверджувати, що праці товариства на місцях чинився шалений опір, неймовірний стиск, створювалися труднощі з боку організованого українського націоналізму, що й призвело до певного застою у розвитку УТП й невиконання напрямних подальшого розвитку³⁷.

Незважаючи на протистояння з греко-католицькою церквою й націоналістами, УТП у 1939 р. зібрало на фонд Карпатської України 5465,50 динарів, фонд ім. Є. Коновальця – 1523,25 динарів³⁸.

Отже, міжнародна діяльність “Просвіти” у міжвоєнний період в основному ґрунтувалася на розширенні мережі членства за рахунок емігрантів-українців, що служило важливою складовою подальшого поступу товариства у формуванні національної свідомості українства, збереженню їхньої національної ідентичності й самодостатності в іншомовному середовищі.

Головне завдання, яке розв’язувала “Просвіта”, полягало у тому, щоб масово залучити у члени товариства якомога більшу кількість українців. Незважаючи на масовість кампанії, відбувався якісний відбір членів. Збільшення членів товариства за рахунок української еміграції було суттєвою матеріальною підтримкою “Просвіти”.

- ¹ *Перський С.* Популярна історія Товариства “Просвіта” з ілюстраціями. – Львів, 1932; *Ковба Ж.М.* “Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу. – Дрогобич, 1993; *Середяк А.* Діяльність Товариства “Просвіта” в 1929–1939 рр. // Нарис історії “Просвіти” / Р.Іваничук, Т.Комаринець, І.Мельник, А.Середяк. – Львів-Краків-Париж, 1993. – С. 53–63; *Попок А.* 3 історії діяльності Товариства “Просвіта” на Далекому Сході // Визвольний шлях. – Лондон. – 2000. – Кн. 11. – С. 84–90.
- ² *Зуляк І.С.* Діяльність “Просвіти” у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939). – Тернопіль, 2005.
- ³ Звіт з діяльності Товариства “Просвіта” за час від 26 грудня 1927 р. до 31 грудня 1928 р. – Львів, 1929. – С. 3.
- ⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАУ у Львові). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6420. – Арк. 2.
- ⁵ Там само. – Арк. 5.
- ⁶ *Качараба С.П.* Еміграція з Західної України 1919–1939. – Львів, 2003. – С. 381.
- ⁷ ЦДАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 66.
- ⁸ Там само. – Спр. 6798. – Арк. 4.
- ⁹ Життя і знання. Ілюстрований популярно-науковий журнал. – Львів, 1932. – Ч. 3 (51). – С. 128.
- ¹⁰ ЦДАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 352. – Арк. 1–4.
- ¹¹ Народня Просвіта. – 1926. – Ч. 1–2. – С. 104–105.
- ¹² Народний ілюстрований календар товариства “Просвіта” на переступний рік 1932. – Львів, 1931. – С. 59.
- ¹³ ЦДАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 163. – Арк. 91.
- ¹⁴ Там само. – Спр. 511. – Арк. 11–12.
- ¹⁵ Народній Ілюстрований Календар Товариства “Просвіта” на звичайний рік 1929. – Львів, 1928. – С. 181.
- ¹⁶ Статут і проспект канадійсько-українського інституту “Просьвіта” у Вінніпегу. – Вінніпег, 1917. – С. 19.
- ¹⁷ Там само. – С. 16.
- ¹⁸ Там само. – С. 4.
- ¹⁹ ЦДАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 477. – Арк. 1.
- ²⁰ Там само. – Спр. 375. – Арк. 6.
- ²¹ Там само. – Спр. 490. – Арк. 39.
- ²² Там само. – Арк. 35.
- ²³ Там само. – Спр. 375. – Арк. 1–1 зв.
- ²⁴ Народний ілюстрований календар товариства “Просвіта” на переступний рік 1932. – Львів, 1931. – С. 65.

-
- ²⁵ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 365. – Арк. 1–5 зв., 18–40.
- ²⁶ Там само. – Арк. 1.
- ²⁷ Там само. – Спр. 640. – Арк. 5.
- ²⁸ Там само. – Спр. 6322. – Арк. 4.
- ²⁹ Там само. – Спр. 320 т. – Арк. 1.
- ³⁰ Просвіта. Місячник освіти – виховання – культури. – 1936. – Ч. 4–5. – С. 111–112.
- ³¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 916 с. – Арк. 1 зв.
- ³² Просвіта. Місячник освіти... – С. 111–112.
- ³³ Там само. – Спр. 208 т. – Арк. 1.
- ³⁴ Там само. – Спр. 336 с. – Арк. 1.
- ³⁵ Там само. – Спр. 337 с. – Арк. 1–2.
- ³⁶ Там само. – Спр. 336. – Арк. 2.
- ³⁷ Вістник Українського Товариства Просвіти у Загребі. – Загреб, 1939. – С. 12.
- ³⁸ Там само. – С. 10–11.